

Stručni rad
UDK 371.671:94
316.647.82-055.2:37
316.346.2-055.2:303
Primljeno: 11. rujna 2011.

Femme fatale s petero djece. **Analiza osnovnoškolskih udžbenika povijesti** **iz rodne perspektive**

ĐURĐA KNEŽEVIĆ*

Sažetak

Analiza se odnosi na udžbenike i radne materijale i temelji se na dokumentima koji određuju nastavne standarde i planove te program za osnovne škole Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa te Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena. Analizom su obuhvaćeni udžbenici koje je odobrilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. Kao okosnice oko kojih je grupiran sadržaj i na koje se oslanjala analiza izdvojeno je šest problematskih cjelina: 1. kontekstualiziranje žena (pojedinačno ili kao socijalne grupe) u sadržajnom (udžbeničkom) okviru, integriranje u sadržaj ili samo dodavanje izdvojenih dijelova udžbeničkoj cjelini, 2. odsutnost određenih sadržaja koji se odnose na ravnopravnost spolova, 3. tzv. ženski sadržaji ili teme (kućanski rad, ženska ljepota, moda), 4. supruge, udovice, majke, sestre... znamenitih muževa, sinova, braće 5. značajne žene – uvrštavanje ili ignoriranje istaknutih žena – vladarice, znanstvenice, umjetnice, 6. uspješni primjeri – udžbenici u cjelini ili neka pojedinačna rješenja.

Pokazalo se da je samo manji broj udžbenika i radnih materijala uspješno integrirao sadržaje koji se odnose na žene, izbjegavši stereotipe u njihovu prikazivanju. Također, velikih problema autori/autorice imali su sa smještanjem sadržaja koji se odnose na žene u cjelinu povijesnih zbivanja. Još uvijek se žene i njihove aktivnosti, pa i one koje se smatraju “muškima”, naprosto dodaju povijesti. Uočeno je također zanemarivanje ili odsutnost određenih velikih povijesnih tema, primjerice izostanak matrijarhata/matrilinarnosti i kasnijeg razvoja patrijarhata. Svim autorima i autoricama mnogo je lakše bilo prikazati žene izdvojeno, individualno ili kao socijalne grupe, pri čemu su uspješniji bili u prikazu pojedinih žena (značajnih osoba, vladarica, znanstvenica, umjetnica) nego u prikazu njihova položaja kao socijalne grupe. Tako se u prikazivanju njihova položaja u raznim vremenima ponavlja gotovo kao fraza

* Đurđa Knežević, književnica i slobodna publicistkinja.

– žene ostaju kod kuće, kuhaju, brinu se o djeci, nemaju nikakva prava... – što se onda varira, no u osnovi ostaje isto.

Ključne riječi: stereotipi, rod, ravnopravnost spolova, diskriminacija, obrazovanje

Ova analiza polazi od socio-konstruktivističkog pristupa spolu nasuprot esencijalističkom, podrazumijevajući da je rod društveni odnosno kulturni konstrukt. Stoga su se i iz te perspektive promatrali i analizirali nastavni sadržaji. Nadalje, budući da je škola institucionalizirani oblik socijalizacije, i to jedan od najvažnijih, osobito je važno bilo pratiti na koji način ona djeluje u skladu sa svojim društvenim ciljevima i programima. U ovom slučaju, dakako, ograničeno na predmet analize, to jest da li se, kako i u kojoj mjeri provodi rodna ravnopravnost u poučavanju predmeta povijesti. Također, imalo se u vidu da su izbor i strukturiranje obrazovnih sadržaja zadanih obrazovnim programima, koje su autori/autorice udžbenika morali poštivati (odnosno koje su imali na raspolaganju), određeni stupnjem razvoja historijske znanosti u Hrvatskoj. To znači da su historijske spoznaje, znanja o povijesti te shvaćanje povijesnih kretanja i činjenica u skladu s tim stupnjem, i možda je nerealno očekivati da budu razvijenija, viša. Nužno je međutim da ne budu ispod te razine.

Država kao reprezentant općih društvenih interesa preko svojih mehanizama (ministarstva obrazovanja, kulture i sl.) ima punu kontrolu nad školskim sustavom i time i punu odgovornost za njega. Ona određuje izbor i strukturiranje obrazovnih sadržaja, određuje okvire kojima utječe na odluke koja i kakva znanja te u kolikom obujmu škola treba prenijeti. Također, putem ministarstva obrazovanja određuje (odobrava) udžbenike kojima se nastavnici u školama mogu koristiti.

Prijenos znanja odvija se na trima razinama: 1) nastavnih programa, 2) udžbenika, 3) nastavnika, i sve te okolnosti bile su uzete u obzir pri obradi udžbenika.

Analiza je obuhvatila ukupno 32 sveska (udžbenika, radnih listova, radnih bilježnica) što ih je odobrilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, a objavili sljedeći nakladnici: Alfa, Profil i Školska knjiga, svi iz Zagreba.

Okvirni pojmovi

Tijekom analize udžbenika uočene su teme oko kojih se najčešće grupirao materijal, svojevrstne problemske cjeline ili aspekti, koji su bili okosnice na koje se oslanjala analiza i prema kojima je analiziran sadržaj udžbenika. Uvrštena je i grupa koja se odnosi na uspješne primjere i kvalitetnija rješenja. Te su cjeline:

1. *kontekstualiziranje* žena (pojedinačno ili kao socijalne grupe) u sadržajnom (udžbeničkom) okviru, *integriranje* u sadržaj ili samo *dodavanje* izdvojenih dijelova udžbeničkoj cjelini,

2. *odsutnost* određenih sadržaja koji se odnose na ravnopravnost spolova,
3. *tzv. ženski sadržaji ili teme* – kućanski rad, ženska ljepota, moda,
4. *supruge, udovice, majke, sestre...* znamenitih muževa,
5. *značajne žene* – *uvrštavanje ili ignoriranje* istaknutih žena – vladarice, znanstvenice, umjetnice,
6. *uspješni primjeri* – udžbenici u cjelini ili neka pojedinačna rješenja.

Započet ćemo primjerom koji smatramo paradigmatiskim za pristup odnosu spolova u najvećem dijelu sadržaja najvećeg broja udžbenika.

U zbirci tekstova i zadataka *Tragom prošlosti 5* (autorice Ivone Dunat, izd. Školska knjiga) u poglavlju “Što je povijest” na str. 6 nalazi se fotografija obitelji. Najstariji član (muškarac) smješten je na sofu u sredini, na krilu ima album i pripovijeda ostalima. S njegove lijeve i desne strane sjede tri muškarca (sin, dva unuka). Dvije žene – baka (to jest supruga pripovjedača) i kći – stoje iza sofe i naginju se prema njemu kako bi bolje čule.

Jedva se može zamisliti bolji primjer od toga, slika na kojoj raspored osoba subliminalno (što je opasnije), ali nedvosmisleno sugerira kojeg su roda osobe vrednije, pa time zaslužuju da sjede neposredno uz pripovjedača, zaključno s onim najvažnijim: povijest priča muško.

1. Kontekstualiziranje uloge žena (pojedinačno ili kao socijalne grupe) u sadržajnom (udžbeničkom) okviru, integriranje u sadržaj ili samo dodavanje izdvojenih dijelova udžbeničkoj cjelini

S obzirom na stanje historijskih znanosti u nas, osobito s obzirom na izostanak izučavanja koja bi promijenjenom perspektivom razotkrila i osvijetlila položaj i ulogu žene u povijesti, pojedinačno i/ili kao socijalne grupe, njihovo integriranje u postojeće znanje, pa čak i puko dodavanje tom znanju, može biti problematično. Budući naime da bez izučavanja nema ni raspoloživog, znanstveno obrađenog materijala koji bi dalje poslužio, i to je potencijalno velika poteškoća pri izradi udžbenika. Međutim, i onda kada postoji povijesno relevantan materijal, građa koja je znanstveno obrađena i priređena za integriranje u šira znanja o povijesti, to se uglavnom ipak ne događa. Primjeri su brojni. Počnimo redom:

U nekim je udžbenicima jedna velika historijska tema ako već ne propuštena, a ono obrađena na neadekvatan način, u nekim dijelovima i vrlo smušeno. To je opće pravo glasa žena, koje se, uz neke iznimke, može tumačiti kao velika povijesna prekretnica u shvaćanju uloge žene u društvu, u tretiranju žene te u odnosu spolova uopće. Kao da se nije znalo kako se postaviti prema toj temi, a još manje kako je integrirati u opće (klasične) historijske sadržaje. Tako je primjerice u udžbeniku *Povijest 7*, autora Stjepana Bekavca i Siniše Kljajića, u izdanju Alfe, u te-

mi X – “Društvo, kultura i promjene u svakodnevnom životu u drugoj polovini 19 stoljeća i na početku 20 stoljeća”. Početak je obećavajući: tema je najavljena preko cijele stranice – *žene koje traže pravo glasa*. Međutim, na stranici 181 u uvodnom tekstu piše:

... žene na općim izborima na Novom Zelandu. Bile su prve u svjetskoj povijesti koje su dobile pravo glasa. No ženama je dosuđena najduža zatvorska kazna. Ako je prosječna životna dob 75 godina, jednoj je Tajlandčanki potreban 1881 život za izvršenje kazne. I to samo zbog prijevare, ali.... i to je život.

Posve je nejasno što se ustvari htjelo reći. Iznesene su dvije važne povijesne činjenice, ali o dvama različitim sadržajima koji pripadaju posve različitim analitičkim sklopovima. Zabunu osobito pojačava gotovo neozbiljan zaključak “ali... i to je život”. To što je dobivanje prava glasa prvi put u povijesti stavljeno u isti misaoni sklop s najdužom zatvorskom kaznom koja je dosuđena ženi (kakve veze ta činjenica ima s činjenicom osvajanja prava glasa za žene, poznato je samo autorima) već sluti na pogrešku ravnu tiskarskoj pogrešci. Upustimo li se u naknadno učitavanje smisla, što je metodologijski uvijek prijeporno jer mimo iskaza autorā ne možemo znati ni što su mislili ni jesu li uopće mislili, možemo samo nagađati da su možda kanili reći kako je napredak prema ravnopravnosti žena neujednačen. Ali umećanjem ovlašne napomene “i to je život”, koja se može odnositi bilo na dobivanje prava glasa bilo na najdužu zatvorsku kaznu, a možda i na oboje, autori relativiziraju taj ozbiljni društveni problem. Štoviše, odnose prava i neravnopravnosti, koji su povijesni (pa time i promjenjiv) proizvod djelovanja ljudi, označavaju kao puku životnu danost, stvarajući nejasnoću je li riječ o sudbinskoj nužnosti ili o poprištu borbe za ravnopravnost. To je teško razlučiti i ozbiljnijima od učenika.

U istom udžbeniku, u 2. poglavlju pod naslovom “Društveni odnosi”, cijele dvije stranice posvećene su ženskom pitanju, pod naslovom: “Položaj žene i njihova borba za pravo glasa”. Pokušaj, po svemu sudeći više diktiran okvirnim programom, ostao je neiskorišten. Nalazimo opća mjesta o osmom martu, o sufražetkinjama: “Sufražetkinje se nisu borile samo za izborni glas, već i za ženska prava uopće, od kojih su izborna prava smatrali najvažnijim”. Šteta što u takvoj prilici ni riječju nije spomenuto, pa makar i u zagradi, koja su to (ostala) prava žena. Također, autori nekritički preuzimaju pogrešnu sintagmu (koja je u optjecaju, ali to ne znači da je valjana). Naime govore o “ženskim pravima”, ističući na prvom mjestu pridjev “ženska”, kao da se radi o nekim osobitim biološkim pravima. Riječ je o ljudskim pravima od kojih su neka ženama bila zanižavana, a neka se odnose na specifična (primjerice, reproduktivna) prava žena. U svakom slučaju, umjesto da se makar pokuša interpolirati u šire povijesne događaje i koliko-toliko kontekstualizirati, tema je ostala izdvojena, kao da se radi o paralelnom povijesnom zbivanju koje jedva da ima veze s povijesnim kontekstom.

Općenito gledajući, neki autori kao da ne znaju što bi s temom prava glasa za žene; osobito je to izraženo u udžbeniku *Povijest 8* Stjepana Bekavca i Maria Jareba, izdavačke kuće Alfa. Tako u dijelu “Turska od sultanata do Republike” na stranici 15 stoji: “Žene su dobile pravo glasa, ali im je zabranjeno nošenje feredže”. Da li zabunom ili svjesnim autorskim stavom, svakako, rastavnim veznikom *ali*, koji uvijek označava odnos opozicije, nečemu usprkos, nasuprot, čini se kao da je dobivanjem prava glasa istovremeno oduzeto nešto što nije trebalo biti oduzeto, točnije, sugerira se da im nije trebalo zabraniti nošenje feredže.

U istom udžbeniku, u poglavlju 2, “Demokratski procesi između dvaju ratova”, u kojem se govori o zemljama parlamentarne demokracije, na stranici 20 piše: “Iako su omogućavale osnovna ljudska prava, višestranačje i različite građanske slobode, pravo glasa, kao osnovnu građansku slobodu, i nadalje su uskraćivali ženama. Stoga su žene različitim protestnim istupima, demonstracijama pa i uporabom lakog nasilja (razbijanjima i slično) nastojale skrenuti pozornost na sebe. To im je na posljetku uspjelo pa su 1918. godine dobile pravo glasa u Velikoj Britaniji, dok je Francuskinjama to omogućeno tek 1944. godine”. Umjesto da se iskoristi prilika da se žene kao socijalnu grupu integrira u povijest stavljanjem u kontekst povijesnih okolnosti koje su uopće dovele do toga da one odjednom i intenzivno traže svoja prava, autori se bave površnim. Isti je slučaj s propuštenom prilikom da pokažu povezanost tih događaja s izlaskom žena na tržište rada, u kontekstu ratnih zbivanja i pomanjkanja dotad pretežno muške radne snage, kada se događa masovni ulazak žena u proizvodnju. Također, “različitim protestnim istupima, demonstracijama pa i uporabom lakog nasilja (razbijanjima i slično)”, nisu “nastojale skrenuti pozornost na sebe (kurziv – Đ. K.)”, nego uopće na položaj žena u društvu.

U ovom udžbeniku nalazimo i odlomak koji bi mogao poslužiti kao ogledan primjer kako se *ne bi smjelo* pisati. U dijelu “Velika svjetska gospodarska kriza 1929.-1943.” na stranici 28-29 stoji:

Žene su i dalje bile vezane uz obitelj ili su postajale sve glasnije, zahtijevajući veća prava. Ravnopravnost s muškarcima te pravo glasa i nadalje su ostali uzroci njihovih prosvjeda. Obespravljenost žena bila je vidljiva i na sportskim natjecanjima. Na olimpijskim igrama koje su se održavale od Prvog svjetskog rata uglavnom su se natjecali muškarci. No žene su i dalje nastavljale svoju javnu i poslovnu djelatnost. Za neke od njih posljedice rata bile su nenadoknadive. Dok su muškarci ratovali, one su uspješno obavljale njihove poslove. No mnoge su obitelji izgubile muške članove pa je njihov teret pao na žene.

I ovdje nalazimo opoziciju uspostavljenom veznikom *ili*: “... i dalje su bile vezane uz obitelj ili su postajale sve glasnije, zahtijevajući veća prava”. Sugerira se da je za žene postojalo ili (samo) jedno ili drugo, kao da je među njima postojala “podjela rada”, pa su one koje nisu bile vezane uz obitelj glasno zahtijevale jednakost,

dok su one vezane uz obitelj šutjele. Pitanje je kakvu interpretaciju to određuje: Da žene “vezane uz obitelj” nisu bile zainteresirane za svoja prava? Ili da su bile pod prevelikom pritiskom da postanu svjesne neravnopravnosti i suprotstave joj se? Ili pak da su se žene nevezane uz obitelj zalagale za ravnopravnost samo zbog svojeg posebnog položaja? U zbilji, uzroci njihovih prosvjeda leže mnogo dublje, u vjekovnoj neravnopravnosti, tako da su protesti i zahtjevi za ravnopravnost artikulacija, pojavnost tih problema. Istovremeno, formulacijom “Dok su muškarci ratovali, one su uspješno obavljale *njihove* poslove”, implicite se dopušta da je povijesno zacrtano i jednom zauvijek određeno koji su poslovi “ženski”, a koji “muški”. Govorenjem o “njihovim” (muškim) poslovima kao da ih prirodno posjeduju ili imaju prirodno pravo prvenstva na njih, prihvaća se i potvrđuje stereotip, tradicionalno, patrijarhalno shvaćanje o tome tko, prema spolu, može obavljati određene poslove. Na kraju, nagli prelazak na polje sporta i neravnopravnost žena u njemu pokazuje koliko autori ne shvaćaju cijeli problem neravnopravnosti, pa se bave marginalnim, nečim što svakako nije prvo mjesto gdje se problem u stvari generira i potom rješava.

U udžbeniku *Povijest 7* (autori Damir Agičić, Snježana Koren i Magdalena Najbar-Agičić, izdavač Profil) ponovo nalazimo očigledno široko proširenu, ali netočnu formulaciju “ženska prava” umjesto “prava žena”, i to u ovom slučaju čak u naslovu: “Položaj radništva. Borba za ženska prava” (na stranici 136). Istu sintagmu upotrebljavaju i Stjepan Bekavac i Siniša Kljajić: “Sufražetkinje se nisu borile samo za izborni glas, već i za ženska prava (podcrtala Đ. K.) uopće, od kojih su izborno pravo smatrale najvažnijim” (što je već spomenuto).

2. Odsutnost određenih sadržaja koji se odnose na ravnopravnost spolova

U analizi udžbenika mogla se zapaziti odsutnost određenih sadržaja koji su vrlo važni u rasvjetljavanju položaja žene u povijesti, a neki od njih imaju fundamentalno povijesno značenje. Tako je u *Tragom prošlosti 5* (Sanje Cerovski), u udžbeniku, zbirici tekstova i radnim listovima, propušteno da se jednom jedinom riječju spomene odnos, odnosno razlika matrijarhat/matrilinarnost – patrijarhat da bi se kroz objašnjenje prelaska s nomadskog na sjedilačko (od stočarstva na poljoprivredno) pokazalo kako se kao integralni dio te promjene događa i prijelaz s matrijarhata, odnosno matrilinarnosti na patrijarhat. Tako je propuštena mogućnost da se time pokaže kako je uopće nastao patrijarhat te, posljedično, u kojem se pravcu povijest kasnije odvijala.

Tragom prošlosti 6 (Brdal-Madunić) dvama naslovima otvara mogućnost da se, osim besadržajnih rečenica o “teškom položaju žena”, kaže i nešto više. Tako u poglavlju “Žena u srednjem vijeku” donosi podnaslov “Prikazi žena u iluminiranim rukopisima u srednjem vijeku” – s prikazom žena ratnica, žena u lovu – i kratki komentar “muškarci smatraju obrazovane žene opasnima”. No propuštena je moguć-

nost da se u tom kontekstu spomene neka obrazovana žena, primjerice Hildegard von Bingen, predstojnica ženskog samostana, filozofkinja europskog glasa, i danas cijenjena i popularna skladateljica, koja se družila s najumnijim Europljanima tog vremena. Istovremeno u Hrvatskoj djeluju Cika i Vekenega, opatice samostana Svete Marije u Zadru, koje su održavale bliske političke veze s Petrom Krešimirom i Kolomanom.

Ispuštanje, ignoriranje ili tek lapidarni spomen problema progona i spaljivanja vještica spada u teže razumljive propuste, kako u smislu predmeta ove analize tako i u smislu samog zanata historije, jer se radi o masovnom i dugotrajnom progonu žena koji je rezultirao brojem žrtava koji je umnogome nadišao broj žrtava u mnogim velikim ratovima vođenim u istom razdoblju. To čudi tim više što je sam predmet u dovoljnoj mjeri istražen, a osobito bi bilo korisno objasniti u udžbenicima razloge zbog kojih se to događalo (vjerski fanatizam nakalemljen na vrlo svjetovno preuzimanje vještina liječenja i profesionalizacija od strane muškaraca, kao uzrok, da spomenemo samo neke, o čemu postoji obilna literatura).

Pod naslovom “Opasnosti i strahovi ljudi u srednjem vijeku” (str. 103) doslovno su četiri rečenice o lovu na vještice.

Udžbenik *Povijest 7* (Bekavac-Kljajić, izdavač Alfa) propušta mogućnost da spomene žene koje zasigurno imaju povijesno značenje, pa u temi o ilirskom pokretu u Hrvatskoj nema ni spomena dviju vrlo uglednih ilirki, Sidonije Erdódy Rubido i Dragojle Jarnević. Za razliku od udžbenika Erdelje i Stojakovića za isti razred, gdje je objema posvećena dužna pozornost i dan adekvatan prostor. Osobito Dragojli Jarnević, koja je u hrvatsku književnost uvela dnevničku formu. Nasuprot tome, udžbenik dvojca Bekavac-Kljajić bavio se primjerice objašnjavanjem ne toliko bitnog pitanja i teško usporedivoga s povijesnim značenjem Dragojle Jarnević – koliko je iliraca bilo nehrvatskog porijekla te je mijenjalo svoja prezimena u kroatizirane oblike (Fuchs – Lisinski, Wiessner – Livadić, stranica 71).

Na samom kraju udžbenika *Povijest 8* (Bekavac-Jareb, izdavač Alfa), u desetak rečenica (XI. poglavlje – “Hrvatska i svijet na pragu trećeg tisućljeća”, stranica 229) krajnje se uopćeno sažima pitanje ravnopravnosti, međutim bez spominjanja konteksta u kojem se to događa, studentske pobune 1968. protiv konzumerizma zapadnjačkih društava, pokreta iz kojega su nastali alternativni socijalni pokreti, među njima i feminizam. Međutim, sportu su posvećene čitave dvije stranice! Tako se od pitanja na kraju cjeline niti jedno ne odnosi na položaj žena u društvu, ali su primjerice postavljena sljedeća neobična pitanja: “Razmisli koliko su uspjesi hrvatskih sportaša zaslužni za podizanje ugleda Hrvatske u svijetu?” te još neobičnije: “Usporedi uvjete treniranja mnogih naših sportaša s uvjetima sportskih velesila (kao na primjer u SAD-u i mnogim drugim državama)”. To govori o autorskom stavu prema pitanju položaja žena u društvu te o postavljanju prioriteta. To potvrđuje i pitanje br.

19 na stranici 65 radne bilježnice za 8. razred (istih autora), koje glasi: “Koliko je zlatnih olimpijskih medalja osvojila (Janica Kostelić)?” Kolika je uistinu relevantnost Janice Kostelić i njezinih sportskih uspjeha za povijest, veliko je pitanje, osobito u usporedbi s problemima vezanim uz položaj žena u društvu, no usprkos tome ona sama dobila je pola stranice, pitanja i rebus.

3. Položaj žena uopće i tzv. ženski sadržaji ili teme – *kućanski rad, ženska ljepota, moda*

Taj je aspekt govora o ženama u udžbenicima povijesti ne samo učestao već se u gotovo istom obliku pojavljuje u gotovo svim udžbenicima. Osobito kada se govori općenito o položaju žene u društvu, upotrebljava se gotovo isti rečenični sklop, koji se po potrebi varira, ali tako općenit funkcionira u svim razdobljima.

U udžbeniku *Tragom prošlosti 5* (Cеровski) ista se misao varira nekoliko puta, pa tako imamo: na stranici 96, u pasusu o ženi u Sparti gdje se (svjedočenje u prvom licu) govori o tome kako one uče plesati, pjevati, trčati i skakati te borbene vještine – bacanje koplja i diska. Međutim, tu se nalazi i autoričina rečenica: “Žene odlučuju o ranom odgoju djece, organiziraju kućanstvo, mogu čak i zemlju posjedovati”.

Već na sljedećoj stranici nalazimo: “Žene ostaju kod kuće, kuhaju, brinu o djeci i robovima, od svake, pa i one bogate, očekuje se da prede vunu i sama izrađuje tkaninu. Podređena do udaje ocu, potom mužu. Pravno ovisna”. Potom se na str. 140-141 (u odjeljku: “Život u Rimskoj obitelji”) nalazi crtež majke i kćerke, a u oblačiću iznad svake govori se o njezinu položaju: dogovoreni brak, rađanje potomstva, nadgledanje robova i kućanstva.

U naglašenom dijelu (bold): “... Majka nije imala nikakvog utjecaja, ali je uživala veliko poštovanje svih članova obitelji. Upravljala je kućom i brinula se o kućanskim poslovima. Nakon suprugove smrti, prelazila je pod vlast najstarijeg muškog člana obitelji”.

Klišeizirani iskazi o položaju žena nastavljaju se u udžbenicima za sljedeće razrede, pa tako u *Tragom prošlosti 6* (Brdal-Madunić) na str. 86 uz naslov “Uloga vlastelinke, gospodarice dvorca” piše: “ispunjava gospodareve želje, nadzire djecu i dvorkinje, naručuje zalihe za dvorac, upravlja radom posluge, nadzire proizvodnju odjeće u dvorcu, zabavlja posjetioce dvorca”.

U udžbeniku *Povijest 7* (Agičić, Koren, Najbar-Agičić), pod naslovom “Položaj žena” (str. 137), nalazimo: “U obiteljima srednje i gornje klase, **žene** uglavnom nisu radile, već su vodile kućanstvo i brinule se za djecu. Muškarac je bio glava obitelji i raspolagao je obiteljskom imovinom. Razvod braka bio je jednostavniji za muškarca nego za ženu, a u tom slučaju otac je dobivao starateljstvo nad djecom. Položaj žena radničkih obitelji bio je drugačiji: često su morale raditi teške poslove u industriji jer je i njihova zarada bila neophodna za uzdržavanje obitelji.”

Prije svega, nije posve jasno zbog čega je autor riječ *žene* posebno označio, potom zbog čega je ta riječ u množini, dok je muškarac u jednini. Bila to autorska ili lektorska greška, govori o percepciji žena kao grupe i muškarca kao individue. Potom navesti kako žene nisu radile, a odmah iza zareza sasvim lijepo pokazati da jesu i što su to radile (“vodile su kućanstvo i brinule se za djecu”). Prilika za distinkciju plaćenog, javno priznatog rada i kućnog rada, neplaćenog i javno nepriznatog, glatko je propuštena. Pritom ta distinkcija ide gotovo striktno po diobi na muški odnosno ženski rad. I ovdje nalazimo posve iste rečenice kad se radi o ženama i njihovu položaju u bilo kojem razdoblju. Umjesto uvođenja određenih spoznaja i znanja koja se odnose na žene (kao socijalne grupe ili individue) i njihove kontekstualizacije, obično se linijom manjeg otpora odredi jedno izdvojeno poglavlje, još češće samo rečenica o položaju žena. Ti se sadržaji u osnovi ne razlikuju, ili se razlikuju tek u nijansama.

U istom udžbeniku možemo pročitati i ovo: “Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće položaj žena počeo se mijenjati. Obitelji su imale manje djece, žene su dobivale bolje obrazovanje, te su se počele zapošljavati kao učiteljice, daktilografkinje, telefonistice. Neke su završile sveučilište i postale liječnice, znanstvenice, spisateljice i novinarke.”

Autor je propustio makar elementarno objasniti zašto se mijenja položaj žena. Stoga se stječe dojam da je uzrok promjene to što su imale manje djece i bile obrazovane, dok je zapravo obrnuto, to jest manje djece i bolje obrazovanje je posljedica, a ne uzrok promjena.

Stereotipi, primjerice oni o ljepoti, bez propitivanja se perpetuiraju, pa će tako Helena Trojanska biti samo Lijepa Helena, a kako bi se stereotip potvrdio, uz njezino spominjanje bit će fotografija pribora za uljepšavanje Rimljanke (*Povijest 5*, radna bilježnica, Matanić-Rajković).

I pažljivijima će se potkrasti stereotipi (to im i jest smisao, biti duboko ukorijenjen, praktički podsvjestan), pa je u *Tragom prošlosti 8* (Erdelja-Stojaković, izdavač Školska knjiga) u poglavlju broj 2, “Demokratski procesi između dva rata”, na stranici 35 prikaz modnih crteža na kojima su žene u kratkim suknjama, kratko ošišane, a uz njih sljedeći potpis: “Osim o tijelu, velika se briga vodila i o odjeći. Ovako su izgledali prijedlozi za žensku jesensku modu kasnih 20-tih”. Čak i bez potrebe da se prikrije ili zanemari činjenica da su žene orijentirane na modu, još manje da se raspravi zašto je tome tako (udžbenički format to ne dopušta), brojne su mogućnosti da se taj stereotip o ženskoj modi relativizira. Naime, izostavljena je muška moda, koja je u određenim povijesnim razdobljima bila možda izraženija i dekorativnija od ženske. Osim toga, činjenica je da je historijski razvoj mode uvijek bio sukladan ekonomskom i političkom razvoju i pratećim promjenama (primjer je promjena muške mode kod jakobinaca, kad su se počeli jednostavnije odijevati, nositi kratku kosu, odbacivati vlasulje i sl.).

Ponekad nije lako postaviti problem, što vidimo u udžbeniku *Tragom prošlosti 8* (zbirka tekstova i zadataka, autorica Ivona Dunat). Naime na stranici 10 nalazi se zadatak za učenike: “Pronađi u tekstu nove kućanske aparate koji su dvadesetih godina olakšavali rad žena u kući”. Ovdje imamo primjer ambivalencije; s jedne strane rečenica potvrđuje stereotip o tome tko radi u kući. Ako bi se međutim stavilo rodno neutralno, na primjer, “olakšavali rad u kućanstvu”, izgubila bi se informacija o tome tko doista to radi, ali bi se otvorila mogućnost da se učenicima postavi upravo to pitanje, tko kućanske poslove uistinu radi? Time se otvara problem i učenici mogu lakše uočiti stereotip.

Sličan problem nalazimo i u udžbeniku *Povijest 8* (Vesna Đurić, izdavač Profil). Na stranici 27 nalazimo naslov “Tehnološki višak” – gdje se uz ilustraciju plakata koji oglašavaju kućanske aparate opisuju žene koje usrećuju novi tehnički proizvodi. Tu se nalazi i slika ondašnjih manekenki u modelima haljina koje su se tada nosile, s potpisom: “Sretne lude ili zlatne 20-te naziv je za razdoblje nakon završetka poslijeratne gospodarske krize. Porast životnog standarda najviše se osjećao u SAD-u. Mijenjale su se životne navike. Svaki peti Amerikanac je vozio automobil. Žene su nosile kraće haljine i frizure”.

I tu ponovo imamo svodenje pojavljivanja žene u povijesti na površnost mode (odijevanja) ili, na što je novija historiografija već ukazala, na “porobljivačke” kućanske strojeve koje realnim olakšavanjem kućanskog rada efikasnije priječe izlazak žena na tržište rada, iz neplaćenog i nereguliranog kućnog rada, iz privatnosti u javnost, na plaćena radna mjesta. Opaska da su “žene nosile kraće haljine i frizure” nema niti jednog drugog smisla osim potvrđivanja jednog stereotipa o ženama, dakako, uz izostanak upućivanja na istovremene promjene u muškoj modi. Međutim, ista autorica u radnoj bilježnici (*Povijest 8*) na stranicama 10 i 11 priložima uz pitanja pokazuje da postoje društvena i ekonomska objašnjenja tih pojava, koja u udžbeničkom tekstu nisu dana; tako su uz pitanje 3.c) dani odlomci iz knjige *Žene i muškarci u prošlosti* (Blagojević, 2002), u kojima se sasvim primjereno objašnjava zašto je ustvari došlo do promjene mode (šišaju kosu radi sigurnosti na radu, brže kretanje traži korištenje raznih prijevoznih sredstava, što uzrokuje skraćivanje suknje radi funkcionalnosti).

Jedan od mnogih prikaza žene u “ženskom poslu, ženskom okviru” jest i ilustracija u udžbeniku *Povijest 7* (Bekavac-Kljajić): na stranici 76 nalazi se slika Johana Christiana Branda iz 1773. godine; potpis slike glasi “Hrvatica iz Gradišća s lukom”, što i prikazuje. Pitanje je kakav smisao imaju i koju pouku šalju slike takvog sadržaja, slike žena s kapulom, u igri ili brizi za djecu... ako uz njih izostaje komentar. Ostavljene kao puka ilustracija, žene se na slikama u udžbeniku pojavljuju uvijek u podređenom položaju ili vezane uz “niže” djelatnosti. Nitko ne može tvrditi da su žene historijski i do dana današnjeg u podređenom položaju, međutim

nekritički preuzimati patrijarhalne šablone znači sankcionirati stanje kao prirodno. Time se učenicima šalje određena poruka o ženi koja je nužno stereotipna i koja i dalje samo potvrđuje stereotip.

Potvrđivanje stereotipa vidimo u istom udžbeniku u tematskoj cjelini: “Tema X – Društvo, kultura i promjene u svakodnevnom životu u drugoj polovini 19 stoljeća i na početku 20 stoljeća”, na stranici 181, na kojoj je slika Isaaca Newtona koji sjedeći za stolom gleda ženu i malo dijete kako sjede na podu ispod prozora. Od svih slika Newtona izbor baš te koja nepogrešivo govori o tome kako on, znanstvenik, misli i sjedi za stolom, dok se ona, anonimna žena, valja s djecom po podu, govori, nadajmo se, samo o snazi podsvjesnog djelovanja stereotipa.

Jedan od snažnijih stereotipa o ženama vezan je uz modu (uglavnom u odijevanju), pri čemu većina autora i autorica (kad je moda već stavljena u sadržaj udžbenika) uporno zanemaruje enormne historijske promjene u muškoj modi, što je već spomenuto. Tako udžbenik *Povijest 8* (Bekavac-Jareb) na stranici 28 i 29 donosi ilustracije moderno odjevene žene, vitke manekenke (crtež očigledno iz modnog časopisa), sa sljedećim potpisom: “Dvadesetih godina prošlog stoljeća došlo je do revolucije u ženskoj modi. Žene su odbacile steznike i podsuknje, a u modi su haljine ravnih linija koje su sezale do koljena. Dugu kosu, koja je stoljećima smatrana ženskim ukrasom, smijenila je kratka kosa, tzv. bubikopf frizura.”

Baviti se ženskom modom, frizurama, steznicima i podsuknjama, a ne kazati ništa o muškoj modi, o prestižnosti duge kose u muškaraca (čak kao izraza političkog stava), o perici kao oznaci društvenog ugleda i hijerarhije, s dugom kosom ispod nje, o napirlitanosti muškaraca koji su svojedobno također nosili steznike i gomilu čipkanih ukrasa, mazali oči i koristili razne pomade, nosili visoke potpetice, upotrebljavali lepeze i slično, znači potvrđivati stereotip da su jedino žene zainteresirane za modu. Osobito je problematično isticanje mode (ženske) na takav način i u vrijeme kad se historijski osvješćuje te polako i mukotrпно mijenja položaj žena u društvu. Ono naime pokazuje nepoznavanje ne samo povijesnog konteksta već i historije pokreta žena za oslobođenje, koji je integralni dio ljudske povijesti.

U udžbeniku *Povijest 8* (Snježana Koren, izdavač Profil), na stranici 28, također je prikazan crtež iz modnog časopisa na kojem su manekenke u kratkim suknjama i s bubikopf frizurom. Crtež ima sljedeći potpis: “U 1920-ima došlo je do revolucije u ženskoj modi. Žene su odbacile steznike i podsuknje. U modi su praktične haljine ravnih linija koje se sežu do koljena. Sve veću ulogu dobivaju i sintetički materijali. Popularna je sportska odjeća. Duga kosa, koja je stoljećima smatrana ženskim ukrasom, sada se nemilosrdno rezala – u modu ulazi kratka kosa (tzv. Bubikopf frizura). Tako je i moda upućivala na sve veću emancipaciju žena.” Treba podsjetiti da je duga kosa kroz gotovo cijelu povijest bila i muški ukras: Perzijanci i Spartanci pleli su je u pletenice; u srednjem vijeku duga kosa u muškaraca bila je

statusni simbol; kao simbol, ali drukčije vrste, pojavljuje se sve do modernih vremena Flower powera (djece cvijeća u pokretima '68).

U vrijeme kad se žene prvi put u povijesti pojavljuju na javnoj sceni s jasnim političkim zahtjevima, koji nisu svedivi samo na pravo glasa, mada je ta borba bila najvidljivija, isticati modu kao nešto što određuje žene i njihovo djelovanje u tom vremenu znači prihvatiti i podržati određeni stereotip. Jednako kao kad se u komentaru fotografije kupališta na Savi od svih natjecanja istakne izbor najljepše kupačice. Na koncu, pitanje je izbora što će se od ukupne povijesne građe prezentirati i to je zanat historičara, sukus je njegova uvida u cjelinu i smislenog sažimanja na ono što je bitno.

Nadalje, u udžbeniku *Povijest 8* (Bekavac-Jareb) zanimljiva je "Lenta vremena" na stranici 31 gdje se razdoblje od 1920. do 1929. godine određuje kao "Lude godine" i ilustrira trima slikama: 1) modna slika žena (kratke suknje, bubikopf), 2) žene koje voze automobil i 3) žena na čijim je leđima napisano "votes for women". Zbog takva bi načina prikazivanja učenici (neinformirani čitači uopće) mogli dovesti u vezu žene (kratka kosa i suknja, voze automobil, žele pravo glasa) i ludost. U kulturi toga vremena bilo je mnogo više elemenata koji su utjecali na formiranje pojma "lude godine" i koji nikako nisu bili svojstveni samo ženama (enormna proizvodnja i potrošnja zabave za oba spola, npr. jazz, nove vrste plesova, mode za oba spola, tendencija k masovnosti u raznim sportovima i sl.). Međutim bez komentara je ostalo sve što se u to vrijeme zbivalo u Europi i svijetu, a nikako nije spadalo u "lude godine" i nije bilo tako benigno, primjerice ekonomska kriza, Hitlerov dolazak na vlast, nastanak fašizma, nacizma i staljinizma.

Stereotip o ženama kao slabijima, kao onima koje se slabije snalaze ostao je ukorijenjen iako su se uvjeti rada znatno poboljšali, ne zahtijevajući više osobitu fizičku snagu. Tako se u udžbeniku *Povijest 7* (Agičić, Koren, Najbar-Agičić, izdavač Profil) na stranici 186 nalazi fotografija žena koje rade u industrijskom pogonu. Potpis kaže: "Rad žena za ratnu industriju bio je vrlo naporan i opasan". Nije li jednako opasan i naporan i muškarcima? Raditi za tokarskim strojem nije jednako naporno kao primjerice raditi u rudniku.

4. Supruge, udovice, majke, sestre... *znamenitih muževa*

Najveći dio sadržaja u analiziranim udžbenicima, kada su u pitanju žene, odnosi se na njihovu ulogu supruge, udovice, majke, sestre, čime se potvrđuje stereotip da žena može imati samo te uloge. Da se radi o pukom potvrđivanju i daljnjem prenošenju stereotipa, govori i to što se čak i tamo gdje je to posve irelevantno inzistira na oznaci supruga (i/ili majka), udovica i slično.

U udžbeniku *Tragom prošlosti 5* (Cerovski) na stranici 148 nalazi se portret Kleopatre s potpisom: "Egipatsku kraljicu Kleopatru na prijestolju je učvrstio Ju-

lije Cezar. Nakon njegove smrti Kleopatrina je ljepota opčinila Cezarova suborca Marka Antonija. Vjenčali su se i imali troje djece. Nakon neuspjeha u borbi za vlast s cezarovim posinkom Oktavijanom, Marko Antonije i Kleopatra počinili su samoubojstvo. Njezina ljepota i tragičan kraj bili su omiljena inspiracija umjetnicima u kasnijim stoljećima.”

Ovdje imamo primjer kako se šabloniziranim izvještajima i mitologiziranim verzijama Kleopatrina života potpuno niječe njezina bilo kakva politička uloga. Istovremeno se nabrajaju vladajući stereotipi što žena jest i što treba biti (ljepotica, zavodnica, majka, vjerna u smrti...), kao da se radi o žanru “ljubića”. S druge strane, nema ni riječi o tome da je Kleopatra bila posljednja vladarica Egipta iz dinastije Ptolomejevića, koja poslije nje nestaje s političke mape ondašnjeg svijeta. Naprotiv, stereotipni pristup dodatno se potvrđuje time što se iznad djevojčice koja nas vodi kroz udžbenik nalazi oblačić s tekstom – “Fatalna žena!”.

U udžbeniku *Povijest 7* (Bekavac-Kljajić) na stranici 184 stoji: “No Ravelova životna sudbina slična je onoj američke plesačice Isidore Duncan, supruge velikog ruskog pjesnika Sergeja Jesenjina”. Tu vidimo vrlo zanimljiv raspored spolnih uloga. Isidora Duncan poslužila je za usporedbu, što, dakako, nije sporno, dapače, ali odmah joj je pridodat suprug, što uopće nije bitno za ono što se želi reći o Ravelu (da je njegova sudbina slična onoj Isidore Duncan). Drugo, ona sama dovoljno je ugledna, slavna, velika, napokon uzeta je kao primjer za usporedbu, pa dodavanje slavnog supruga ne služi ničemu drugom osim da podupre stereotip o ženi koja nije sposobna za samostalnost, već mora biti supruga, sestra, majka, kći... S druge strane, vrlo ćemo rijetko naći primjere da su opisu velikih, znamenitih muškaraca pridodate i njihove slavne ili manje slavne supruge. Kad se to i dogodi, onda to izgleda kao u udžbeniku *Povijest 8* (Bekavac-Jareb, izdavač Alfa). U poglavlju 1, “Versailleski poredak”, na stranici 9 o Woodrowu Willsonu piše: “Njegova je supruga odlučila to (njegovu bolest, op. Đ. K.) sakriti od javnosti, u čemu je do kraja mandata uspjela, postavši neizravno predsjednica SAD-a”. Pitanje je jednostavno: zbog čega u ovom slučaju supruga nije imenovana s obzirom na ne malu ulogu koju je odigrala, dok smo s druge strane vidjeli primjere gdje se imenuju supruzi velikih žena značajni samo po tome što su im supruzi, primjerice Franjo Lotaringijski kao suprug Marije Terezije (*Povijest 7*, Bekavac-Kljajić, str. 12).

5. Znamenite žene – uvrštavanje ili ignoriranje istaknutih žena – vladarice, znanstvenice, umjetnice

Ni najveće žene u povijesti nisu izbjegle sudbinu da ih se u pravilu i najčešće u prvoj instanci odredi kao majke, supruge, udovice, kćeri. Pod pretpostavkom da ih se uopće spomene. U udžbeniku *Povijest 5* (Bekavac-Bradvice, izdavač Alfa) tako se ne spominje znamenita egipatska kraljica Hatšepsut, nema ni Nefertiti, koja je danas

nezaobilazan artefakt u povijesti umjetnosti, u poglavlju o grčkoj povijesti, u dijelu koji govori o *Ilijadi* ne spominje se Helena Trojanska, kad se govori o Delfijskom proročištu, ne spominje se proročica Pitija, ne spominje se ni Kleopatra. Semiramida se, doduše, pojavljuje, ali vrlo diskretno, naime na stranici 33 nalazi se crtež visećih vrtova u Babilonu. U potpisu (ni igdje drugdje u tekstu na istoj stranici) nema spomena kraljice Semiramide po kojoj su nazvani te i danas čine pojam kao Semiramidini viseći vrtovi. Spominje se tek nešto dalje (na stranici 35), u kontekstu i vezi sa suprugom koji je dao sagraditi viseće vrtove kao poklon Semiramidi.

Međutim, ako nema mjesta za žene, ima za konja. Naime, na stranici 83 nalazi se crtež konja i Aleksandra Makedonskog uz potpis: “Bukefal, najmiliji konj Aleksandra Velikog. Poznata je priča da se Bukefal bojavao svoje sjene i da ga je bilo teško uzjahati. Aleksandar je u svojim osvajanjima u Aziji podigao grad nazvavši ga po svom ljubimcu.”

U istom udžbeniku žene se spominju na sljedeći način: “žene su sakupljale plodove, pripremale su hranu i radile odjeću od životinjskih koža” (str. 17), “Majka se brinula o kućanskim poslovima i odgoju djece ... za razliku od njih (dječaka, op. Đ. K.) djevojčice su ostajale u kući i učile od svojih majki kako se vodi briga o obitelji i kućnim poslovima. Žene su bile isključene iz političkog života” (str. 64), “Majke su bile vrlo cijenjene u rimskom društvu jer su, uz oca, vodile brigu o obitelji. U siromašnijim obiteljima žene su same obavljale kućne poslove, a u bogatijima su nadgledale rad slugu i kućnih robova” (str. 95). Napokon, u dijelu udžbenika pod naslovom “Promjene u životu i običajima”: “Odjeću su izrađivali od različitih finih i obojenih tkanina, u čemu su se osobito isticale žene”.

Sve to bez ikakvog objašnjenja, minimalnog komentara koji bi eventualno upućivao na mogućnosti (u vezi s kojima je znanost vrlo ozbiljna) da su žene (po logici stvari) otkrile ratarstvo (ostajale su kod staništa, sakupljale plodove iz prirode, uočile rast iz sjemena i slično).

Sudeći po ovom udžbeniku, nisu postojale žene vrijedne spomena, samo bezimene vestalke, dobre majke i tkalje.

No osim ovoga postoji i veći problem, to jest svojevrсно izokretanje znanstvenih spoznaja i znanja. Naime, prema shemi autora ovog udžbenika razvoj društva tekao je ovim redom: obitelj – rod – pleme – država.

Takvim prikazom razvoja sugerira se da je obitelj stajala na početku razvoja društva, što naprosto nije točno. Obitelji prethodi cjelokupno razdoblje matrilinearnosti, poligamije i poliandrije, formi koje se transformiraju kroz vrlo dugo povijesno trajanje, a sama je transformacija povezana s ekonomskim razvojem i stvaranjem privatnog vlasništva, što je znanstveno ne samo višestruko potvrđeno nego već gotovo notorno, i o čemu postoji bogata literatura. Pravo je čudo što toliko recenzenata nije uočilo taj problem.

Povijesno nezaobilazna Marija Terezija predstavljena je na razne načine, vrlo često u stereotipnoj maniri. Tako u udžbeniku *Povijest 7* (Bekavac-Kljajić), u poglavlju “Dolazak Marije Terezije – Pragmatička sankcija”, uz sliku Marije Terezije na stranici 12 stoji sljedeći potpis: “Marija Terezija s obitelji. Bila je prva i jedina žena na prijestolju Habsburške monarhije. Udala se za Franju Lotarinškog i rodila 16-ero djece.”

Vladarica zbog koje je upravo *Pragmatičnom sankcijom* mijenjana osnova konstitucije države, koja je provela mnoge važne i dalekosežne reforme, u čije vrijeme u Hrvatskoj počinje s radom Kraljevska akademija s trima fakultetima (filozofskim, teološkim i pravnim), što je ujedno i početak sveučilišta u Hrvatskoj, svedena je u potpisu uz sliku na udaju za povijesno posve nevažnu osobu i na podatak o broju djece koju je rodila. S druge strane, niti jednom se muškom vladaru slike ne potpisuju tako da se imenuju njihove supruge, a još se manje navodi broj njihove djece. To bi se moglo razumjeti da se takav, ne osobito važan historijski podatak jednako vezuje uz muške i ženske vladare. Ovako je međutim vidljivo ostajanje u spolno stereotipnom predstavljanju žene. Da su naime vladarske kuće u svakom slučaju nastojale imati što više potomaka i da su svi nastojali biti plodni, znak je političke pragme. Time su se nastojale osigurati (udajama/ženidbama) veze s ostalim vladarskim kućama (državama). Više-manje jednak opis Marije Terezije naći ćemo i u drugim udžbenicima.

Uostalom, u udžbeniku *Povijest 7* (Agičić, Koren, Najbar-Agičić) uz fotografiju kraljice Viktorije na stranici 101 stoji potpis: “... stupila je na prijestolje u dobi od 18 godina. Nosila je i titulu carice Indije. Cijelo se razdoblje njezine vladavine u britanskoj povijesti naziva viktorijansko doba. Karakteristika tog razdoblja je moralna krutost i radinost. Kraljičina djeca i unuci bračnim su se vezama vezali s mnogim europskim vladarskim kućama.”

Ovdje se sasvim prikladno navode dinastički razlozi za rađanje mnogo djece, no s druge strane ti se razlozi nikada ne pripisuju kraljevima/carevima, koji su se svi odreda trudili imati što brojnije potomstvo.

Da je shvaćanje povijesne uloge žena, odnosno uloge žena u povijesti još uvijek ne samo podložno stereotipima već i konfuzno, pokazuje i sljedeći primjer. U udžbeniku *Povijest 7* (Agičić, Koren, Najbar-Agičić) na stranici 32 nalazi se slika/medaljon kraljice Marije Antoanete sa sljedećim potpisom: “Kraljica Marija Antoaneta bila je najmlađa kćerka austrijske carice Marije Terezije. Udala se za Luja XVI kad joj je bilo 15 godina. Francuzi je nisu voljeli zbog njene razmaženosti i rastrošnosti, te su je pogrдно zvali ‘ona Austrijanka’. Ovako je austrijski ambasador u pismu Mariji Tereziji opisao kraljičine navike. ‘Kraljičin je prihod udvostručen, no ona i dalje ima dugove. ... Kraljica je kupila brojne dijamante a njeno je kartanje postalo veoma rastrošno; više ne karta u onim igrama u kojima je ulog ograničen.

Dame i dvorjani su zabrinuti i uznemireni zbog gubitaka kojima se izlažu služeci kraljici.’”

Ovdje vidimo priliku da se dinastički razlozi za rađanje mnogo djece povežu s konkretnom situacijom (udaja Marije Antoanete za francuskog kralja itd.). Umjesto toga iznesena je nepotrebna priča o njezinoj razmaženosti i rastrošnosti. Naravno da je to povijesna činjenica, ali pitanje je koliko je ona relevantna u cijelom historijskom kontekstu, osobito ako se ima na umu da je vrlo velik broj vladara bio isto tako rastrošan, ako ne i rastrošniji. K tome, samo rastrošnost Marije Antoanete, ma koliko velika i bezočna bila, nikako nije mogla biti jedini uzrok masovnog nezadovoljstva Francuza vlastitim položajem. No mimo toga, interesantno je ovdje povezati citirani dio o Mariji Antoaneti s odlomkom iz *Povijesti 7 / radna bilježnica*, istih autora, u kojem su navedeni muški argumenti protiv sufražetkinja. Na stranici 69, istaknuto žutom bojom, donosi se niz “argumenata” kojima su muškarci osporavali ženama pravo glasa, ističući da su tjelesno i umno slabije, da ih odlikuje ljepota i dražest, a ne razum, majčinstvo, da su slabe, da trebaju mušku ruku, spočitava im se “prvobitni grijeh” zbog kojeg ih treba držati pod kontrolom muškaraca i sl. Uglavnom, muški argumenti protiv sufražetkinja poklapaju se s ponašanjem Marije Antoanete.

Nema razloga sumnjati da se Marija Antoaneta ponašala tako kako je opisano; u tom slučaju muški argumenti imaju realnu osnovu. No upravo tu nastaje problem. Isticanje razmaženosti, rastrošnosti i kapricioznosti ne daje niti jednu iole važniju historijsku informaciju o vremenu, samo potvrđuje rašireno stereotipno mišljenje da se sve žene tako ponašaju. S druge strane, isticanje “muških argumenata” utemeljenih na stereotipima edukativno je dvojbeno. Naime, nakon toga od učenika se traži da formiraju grupe i komentiraju te stavove. Budući da društvo još uvijek vrlo čvrsto počiva na stereotipima i operira njima najčešće na nesvjesnoj razini, primjeri dani u tekstu i dalje nesmetano funkcioniraju. To jest veliko je pitanje hoće li učenici uopće vidjeti u njima išta problematično. Jedino što se moglo jest da se ovakve stavove/argumente konfrontira sa stavovima/argumentima žena koje se bore za svoja ljudska prava. Ove posljednje se međutim nigdje ne spominje.

Da se o različitim vladaricama različito govori ovisno o kontekstu te da im se pripisuju značajke koje se ne pripisuju muškim povijesnim ličnostima, pokazuje primjer iz *Povijesti 7* (Bekavac-Kljajić), Tema IX – “Svijet u doba europske dominacije u 19. stoljeću”, gdje je prikazana fotografija kineske carice i potpis: “Zla carica Tsu-his nemilosrdno je vladala Kinom gotovo pedeset godina. Neumoljivo se borila protiv utjecaja stranaca na Kinu.” Caricu Tsu-his doista su zvali carica zmaj, no ne i zla carica (što ne znači da je bila dobra). No indikativno je da ne postoji političar koji je dobio potpis *zao*. Najviše okrutan, nemilosrdan, ali ne i zao. Nisu ga dobili ni oni koji su to zasigurno zaslužili, primjerice Hitler, Pavelić i slični. Autori

objašnjavaju da je taj nadimak dobila jer se “borila protiv utjecaja stranaca na Kinu”. Očito je riječ o različitim kriterijima i možemo se samo pitati bi li, da se slučajno radi o kakvoj hrvatskoj carici koja se borila protiv utjecaja stranaca na Hrvatsku, i ona zbog toga dobila takav epitet.

Nadalje, u istom udžbeniku problematično je i uvrštavanje (str. 126) Matoševa razmišljanja o ženama (Zagrepečankama): “... a ima li kod nas loših žena i matera, ne zaboravimo da su žene onakve kakvi su muškarci sa kojima žive”. Staviti komentar izvrsnog književnika, ali poznatog ženomrscu, komentar u kojem se ne očituje književni dar, ali je impregniran stereotipima o ženama koji se, tim lakše ako je autoritet u pitanju, prenose na učenike. Pitanje je čemu to u udžbeniku, osim ako nije upravo primjer predrasuda spram žena, što je onda tako trebalo i komentirati.

U udžbeniku *Povijest 8* (Bekavac-Jareb) imamo zanimljivo pozicioniranje povijesno značajnih žena. U poglavlju V, “Znanost i kultura u svijetu i Hrvatskoj u prvoj polovini 20. stoljeća”, na stranici 83 u nekoliko je šturih rečenica spomenuta Ivana Brlić-Mažuranić, uz ilustraciju maski s likovima iz njezinih bajki, Vile Korjenke i Malika Tintilinića. Slično je na stranici 84 prošla Marija Jurić Zagorka. Spomenuta je jednom rečenicom: “Scenarij za film (*Matija Gubec* – op. Đ. K.) napisala je Marija Jurić Zagorka, jedna od najčitanijih spisateljica u međuratnom razdoblju”. U najmanju je ruku neobično predstaviti s nekoliko šturih rečenica Ivanu Brlić-Mažuranić, našu najbolju spisateljicu dječjih priča i bajki i kandidatkinju za Nobelovu nagradu, i Mariju Jurić Zagorku, ne samo autoricu romana popularnih od njezina vremena do danas već i prvu našu profesionalnu novinarku i aktivisticu za prava žena. Osobito ako se pogleda sljedeći primjer iz istog udžbenika, gdje se samo malo dalje, u poglavlju VII, “Svijet u vrijeme hladnog rata i slom komunističkog sustava”, na stranici 150 donosi krupna fotografija Margaret Thatcher uz potpis: “... Margaret Thatcher nazvana je željeznom lady zbog političke odvažnosti i čvrstine”. Za M. Thatcher ima dovoljno mjesta, čak i za njezinu fotografiju, za razliku od I. Brlić-Mažuranić i M. Jurić Zagorke. K tome, *željezna lady* pohvaljena je kao odvažna i čvrsta, ali nije spomenuto na što se odnose te kvalitete (rastrojena socijalna politika u Velikoj Britaniji). Prethodno smo već imali “čvrstu i odlučnu” kinesku caricu Tshih, ali je ona iz perspektive ovakve interpretacije povijesti – zla.

Da autori muku muče s kriterijima i standardima, pokazuje na koncu i primjer iz poglavlja IX istog udžbenika – “Hrvatska u drugoj Jugoslaviji”. Na stranici 178 nalazi se fotografija mitinga iz 1971. na tadašnjem Trgu Republike u Zagrebu. U prvom planu, za govornicom, nalazi se Savka Dabčević Kučar, ali joj ime nije navedeno u potpisu slike. Ako S. Dabčević Kučar jest poznata pripadnicima generacija koje su doživjele te događaje, današnjim učenicima ona nije lice koje se prepoznaje, dakle svakako je propust autora što joj nisu barem naveli ime.

6. Uspješni primjeri – udžbenici u cjelini ili neka pojedinačna rješenja

Od svih analiziranih, udžbenici dvojca Erdelja-Stojaković izdvajaju se u mjeri da bi gotovo mogli poslužiti kao standard. Tako neke primjedbe njihovim udžbenicima (koje su zabilježene na drugim mjestima) i neke manjkavosti nemaju istu težinu kao u ostalim slučajevima. U njihovu pristupu ne samo da se jasno razabire visoka razina osviještenosti kada su u pitanju odnosi spolova već se jasno vidi i napor da organiziraju materijal tako da se povijesna prisutnost žena kontekstualizira, da bude vidljiva kao integralni dio ljudske povijesti, a ne kao puki dodatak, pripajanje povijesti žena “matičnom” toku povijesti. To na mnogo mjesta čine edukativno vrlo promišljeno i pedagoški spretno. U ovo posljednje spada i simpatično i, kada je riječ o ravnopravnosti spolova, poučno uvođenje djevojčice i dječaka koji naizmjenice vode kroz sadržaj udžbenika.

Spominjući *velike žene*, korektno opisuju njihovo povijesno djelovanje i značenje, uz povijesno relevantan izbor i odgovarajući opseg građe.

Propitivanjem klasičnih obrazaca žensko-muških odnosa uspješno se bave u poglavlju “Kulturna djelatnost preporoda” na stranici 81 (*Tragom prošlosti* 7), gdje su prikazane fotografije “Muževa ilirskog doba”, među kojima se nalaze i dvije žene, Dragojla Jarnević i Sidonija Erdődy. Autori očigledno i s pravom smatraju nebitnim spominjanje bračnog stanja i muža Sidonije Erdődy. “Zašto je slika naslovljena ‘muževi’, kad su na njoj prikazane i preporoditeljice Dragojla Jarnević i Sidonija Erdődy? Što misliš, zašto je među preporoditeljima bilo malo žena?” Uz to osobito treba spomenuti da su 82. i pola 83. stranice posvećene Dragojli Jarnević, uz portret i njezina razmišljanja o položaju žena (udati se ili ne) i o hrvatskom jeziku. Sve to pokazuje zamjetnu pažnju i svijest autora o povijesnom značenju Dragojle Jarnević. Isto vrijedi i za prikaz slike Madame Roland, u čijem su se salonu sastajali žirondinci. Dapače, citirana je (citiranje žena pojavljuje se rijetko ili ga uopće nema, osobito u vezi s događajima o kojima postoji sva sila važnih, povijesnih izjava muškaraca) i njezina izjava pred smaknuće: “O slobodo, kakvi se zločini čine u tvoje ime” (stranica 51, poglavlje “Francuska revolucija”).

Od dobrih primjera valja osobito istaći poglavlje “Muškarci i žene: borba za prava glasa žena”, u kojem stranica 187 i gotovo cijela stranica 188 sadrže tri ilustracije: žene na biciklima, demonstracije sufražetkinja i surovo umjetno hranjenje sufražetkinje. Naime one su štrajkale glađu kako ne bi postale žrtve i heroine pokreta. Zatim poglavlje “Engleska” u kojem je na stranici 141 prikazana “nova žena” kao znak početka emancipacije. Crtež prikazuje dva muškarca, a ispred njih jedna žena vozi bicikl i puši cigaretu. Uvodna stranica 11. poglavlja pod naslovom “Svjetske krize i Prvi svjetski rat” donosi crtež sufražetkinje i potpis: “Žene u borbi za prava glasa. Jedna od najvažnijih posljedica Prvog svjetskog rata bit će odobravanje prava glasa ženama. Bilo je potrebno dokazivanje na tzv. ‘muškim poslovima’

dok su muškarci bili na frontu, da pokažu kako zavređuju ista građanska prava kao i muškarci.” Zaključno s inteligentnim pitanjem koje postavlja *Klio*: “Pokušaj predvidjeti: kako će na položaj žena u društvu djelovati činjenica što u Prvom svjetskom ratu po prvi put dobivaju poslove koji su ranije bili rezervirani za muškarce?”

Slična ocjena vrijedi i za *Tragom prošlosti 8* istog autorskog tima. Kroz cijelo poglavlje “Znanost i kultura u prvoj polovini 20. stoljeća u svijetu i u Hrvatskoj” provlače se i dijelovi koji uvode i opisuju žene, smještajući ih u kontekst zbivanja. Tako je na stranici 97 uz fotografiju Marlene Dietrich sljedeći potpis: “... Sa svojim izgledom i načinom oblačenja (muška odijela), promuklim glasom i često prisutnom cigaretom u ruci, M.D. označila je veliku promjenu u načinu prikazivanja žene”. Istina je, doduše, da autorski komentar ipak ostaje u domeni *imagea*, u sferi mode i *life stylea*. Slijede fotografije i spomen na Amelie Earhart, prvu ženu koja je preletjela Atlantski ocean (str. 98), Marie Curie na stranici 101 uz korektan potpis uz fotografiju, bez uobičajenog i irelevantnog spominjanja supruga, Edith Piaf na stranici 102, Virginie Woolf i Agathe Christie na stranici 103. Uz Virginiju Woolf donose se i citati nekih njezinih razmišljanja. Svakako je vrlo značajno isticanje važnih žena u hrvatskoj kulturi tog vremena, prije svega Ivane Brlić-Mažuranić i Marije Jurić Zagorke.

Pohvalan je i primjer u poglavlju 6, “Drugi svjetski rat”, na stranici 139. Prikazan je plakat žene koja pokazuje mišiće uz tekst na engleskom “We can do it!”. Uz to slijedi tekst: “Slično kao i u Prvom svjetskom ratu, žene su imale važnu ulogu u ratnoj proizvodnji, a u nekim su vojskama poput Crvene armije i jugoslavenskih partizana, bile aktivne i na bojištu. Činjenica da su kvalitetno odrađivale ‘muške’ poslove bila je još jedan argument u borbi žena za ravnopravnost spolova. Na slici američki ratni poster, tekst glasi: Mi to možemo!. Kome se poster obraća i o čemu govori?” Ovo je primjer izvrsne upotrebe vizualnog materijala pomoću kojega se objašnjava vrlo važna povijesna činjenica.

Zaključak

Prvim se čitanjem udžbenika iskristaliziralo nekoliko točaka oko kojih je u najvećem dijelu grupiran materijal. Stoga je odabran pristup koji će tako grupiranu građu obraditi u nekoliko cjelina.

Imajući u vidu tako postavljene parametre, može se zaključiti:

Samo se manji broj udžbenika i radnih materijala pokazao uspješnim u integriranju sadržaja koji se odnose na žene, na način da ih prikazuje neopterećene stereotipima. Raspon se proteže od vrlo dobrih udžbenika autorskog tima Erdelja-Stojaković (što vrijedi za oba njihova udžbenika, *Tragom prošlosti 7* i *Tragom prošlosti 8*, oba u izdanju Školske knjige), preko nekoliko prosječnih, do prilično problematičnih udžbenika *Povijest 7* (Bekavac-Kljajić, izdavač Alfa) te *Povijest 8* (Bekavac-Ja-

reb, izdavač Alfa). Ove potonje, s obzirom na temu analize, može se smatrati neupotrebljivima jer se ne odmiču od stereotipa kako o ženama posebno tako i o odnosu spolova uopće. Koliko su stereotipni stavovi jaki, pokazuje i primjer iskrivljavanja povijesnih činjenica, odnosno postavljanja obitelji kao početka razvoja organizacije ljudskog društva (detaljnije o tome u analizi).

Tijekom analize pokazalo se da autori/autorice najviše muke imaju s kontekstualizacijom sadržaja koji se odnose na žene u cjelinu povijesnih zbivanja. Još uvijek se žene, njihove aktivnosti, pa i one koje se smatraju “muškima”, dodaju povijesti: primjer je prikaz Marije Terezije koja uza svu svoju povijesnu ulogu nije mogla izbjeći uguravanje u biologiju. Tako je većina autora isticala njezin brak, broj djece koju je rodila, a u drugom je planu bila, ili je posve izostala, njezina doista ne mala povijesna uloga.

Gore je od toga zanemarivanje ili izostanak određenih velikih historijskih tema, primjerice izostanak matrijarhata/matrilinarnosti i kasnije razvoj patrijarhata. Time je počinjena ne mala šteta, jer upravo ta promjena i razvoj jesu fundament na kojem se razdvajaju muške i ženske uloge, pa bi njihovo prikazivanje i objašnjenje omogućilo dubinsko razumijevanje uzroka nejednakosti spolova i odgovarajućih stereotipa.

Svim autorima i autoricama mnogo je lakše bilo prikazati žene izdvojeno, individualno ili kao socijalne grupe, pri čemu su uspješniji bili u prikazu pojedinih žena (značajnih osoba, vladarica, znanstvenica, umjetnica) nego u prikazu njihova položaja kao socijalne grupe. Tako se u prikazivanju njihova položaja u raznim vremenima ponavlja gotovo kao fraza – žene ostaju kod kuće, kuhaju, brinu se o djeci, nemaju nikakva prava.... – što se onda varira, no u osnovi ostaje isto. To je dovoljno široka fraza da bude istinita za sva razdoblja, upravo zbog prevladavajućeg položaja žena, koji se tek u nekoliko nebitnih mjesta mijenja tijekom povijesnog razvoja. Ovakav je pristup svakako lakši, jer ne govori mnogo, pa tako ni ništa pogrešno, od eventualnog pronalaženja dobrih primjera (što osoba, što grupnog djelovanja žena), a ima ih u svim razdobljima povijesti, kako bi se barem donekle relativizirala cijela slika prema kojoj kao da žena u povijesti uopće nije ni bilo, a i kad se pojavljuju, svedene su na reproduktivnu funkciju.

Upravo u skladu s tim žene su najviše prostora dobile onda kada su prikazivane kao supruge, udovice, sestre, majke znamenitih muškaraca, u domeni kućanskog rada i osobito mode. Ni jedan autor/autorica nije zaobišao stereotip o modi kao nečemu što je rezervirano isključivo za žene. Lakoća previđanja da je moda, i to upravo historijski gledano, itekako bila i u domeni muškog interesa, ponekad čak i više nego ženskog, govori o žilavosti stereotipa i nedostatnog napora da se prevlada.

Jednako tako, činilo se da je autorima/autoricama laknulo kod teme pokreta za oslobođenje žena, osobito pokreta sufražetkinja i borbe za pravo glasa. Međutim,

niti jedan povijesni događaj i razdoblje ne vise u zraku i svi su međusobno povezani. Tu je pak cijela ova priča ostala manje-više visjeti u zraku, jer su ostali nerazjašnjeni razlozi zbog čega i kako su se žene uopće povijesno zatekle u podređenom položaju. Pojava sufražetkinja, “odjednom”, neobjašnjivo i neobjašnjeno, više nalikuje na eksces, ludost. U nekim udžbenicima gotovo da je tako i prikazana, primjerice u udžbeniku *Povijest 8* Bekavca i Jareba (“Lude godine”, 20-e godine 20. stoljeća, više u analizi).

Općenito govoreći, nekoliko je problema s kojima su se suočili svi autori i autorice, od onih uspješnih do onih koji su potpuno promašili. Naime, kada se piše udžbenik, postavlja se pitanje kako izabrati građu, kako je približiti učenicima na prikladan način i kako je organizirati (edukativno i pedagoški). Uza sve to, ne malu ulogu ima i svjetonazor autora/autorice; iako on ne bi smio utjecati na njihovu objektivnost, ipak može biti osnova za različite vrste stereotipa, i to ne samo kada je riječ o odnosu spolova. Osim toga, povijesna istraživanja i izučavanja koja bi bila usmjerena na ulogu i položaj žena u povijesti, a time i na redefiniranje odnosa spolova, u svijetu su relativno mlada, dok ih u Hrvatskoj još i nema. Nekoliko hvalevrijednih pokušaja ne mijenja opće stanje. Iz toga proizlazi da je autorima/autoricama prepušteno da, s obzirom na svoje znanstvene uvide, svoje svjetonazore i (ne)moćnost da ih prevladaju ili ignoriraju, organiziraju građu u edukativno i pedagoški prikladan nastavni materijal.

Uza sve to, svi stereotipi, ne samo oni o odnosima spolova, duboko su ukorijenjeni u kulturu zahvaljujući povijesnom razvoju društava, koji je upravo postavljao temelje za razvoj raznoraznih stereotipa. Zbog svih tih poteškoća valja se s mnogo više pažnje i nadzora javnosti, s različitih aspekata, brinuti o udžbenicima iz kojih će novi naraštaji učiti. Dakako, na prvom je mjestu ipak odgovornost autora, a potom i recenzenta, kojima to nikako ne bi smio biti tek usputni posao.

LITERATURA

Collingwood, Robin G., 1986: *Ideja istorije*, Svjetlost – Sarajevo, Globus – Zagreb.

Scott, Joan, 2003: *Rod i politika povijesti*, Ženska infoteka, Zagreb.

Popis udžbenika obuhvaćenih analizom

Agičić, Damir – Đurić, Vesna, 2010: *Povijest 7, radna bilježnica*, 4. izdanje, Profil, Zagreb.

Agičić, Damir – Koren, Snježana – Najbar-Agičić, Magdalena, 2009: *Povijest 7, udžbenik*, 3. izdanje, Profil, Zagreb.

- Bekavac, Stjepan – Bradvica, Marija, 2009: *Povijest 5, udžbenik*, 3. izdanje, Alfa, Zagreb.
- Bekavac, Stjepan – Bradvica, Marija, 2010: *Povijest 5, radna bilježnica*, 4. izdanje, Alfa, Zagreb.
- Bekavac, Stjepan – Jareb, Mario, 2009: *Povijest 8, udžbenik*, 2. izdanje, Alfa, Zagreb.
- Bekavac, Stjepan – Jareb, Mario, 2009: *Povijest 8, radna bilježnica*, 2. izdanje, Alfa, Zagreb.
- Bekavac, Stjepan – Kljajić, Siniša, 2009: *Povijest 7, udžbenik*, 1. izdanje, Alfa, Zagreb.
- Bekavac, Stjepan – Kljajić, Siniša, 2009: *Povijest 7, radna bilježnica*, 1. izdanje, Alfa, Zagreb.
- Birin, Ante – Šarlija, Tomislav, 2009: *Povijest 6, udžbenik*, 3. izdanje, Alfa, Zagreb.
- Birin, Ante – Šarlija, Tomislav, 2010: *Povijest 6, radna bilježnica*, 4. izdanje, Alfa, Zagreb.
- Brdal, Željko – Madunić, Margita, 2009: *Tragom prošlosti 6, udžbenik*, 3. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Brdal, Željko – Madunić, Margita, 2010: *Tragom prošlosti 6, radna bilježnica s radnim listovima*, 4. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Budak, Neven – Mogorović-Crljenko, Marija, 2010: *Povijest 6, udžbenik*, 4. izdanje, Profil, Zagreb.
- Budak, Neven – Mogorović-Crljenko, Marija, 2010: *Povijest 6, radna bilježnica*, 4. izdanje, Profil, Zagreb.
- Cerovski, Sanja, 2009: *Tragom prošlosti 5, udžbenik*, 2. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Cerovski, Sanja, 2010: *Tragom prošlosti 5, radna bilježnica s radnim listovima*, 4. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Dunat, Ivona, 2009: *Tragom prošlosti 5, zbirka tekstova i zadataka*, 3. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Dunat, Ivona, 2009: *Tragom prošlosti 6, zbirka tekstova i zadataka*, 3. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Dunat, Ivona, 2009: *Tragom prošlosti 7, zbirka tekstova i zadataka*, 3. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Dunat, Ivona, 2009: *Tragom prošlosti 8, zbirka tekstova i zadataka*, 3. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Đurić, Vesna, 2009: *Povijest 8, udžbenik*, 3. izdanje, Profil, Zagreb.
- Đurić, Vesna, 2010: *Povijest 8, radna bilježnica*, 4. izdanje, Profil, Zagreb.
- Erdelja, Krešimir – Stojaković, Igor, 2009: *Tragom prošlosti 7, udžbenik*, 3. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.

- Erdelja, Krešimir – Stojaković, Igor, 2010: *Tragom prošlosti 7, radna bilježnica s radnim listovima*, 4. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Erdelja, Krešimir – Stojaković, Igor, 2010: *Tragom prošlosti 8, udžbenik*, 4. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Erdelja, Krešimir – Stojaković, Igor, 2010: *Tragom prošlosti 8, radna bilježnica s radnim listovima*, 4. izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Koren, Snježana, 2009: *Povijest 8, udžbenik*, 3. izdanje, Profil, Zagreb.
- Koren, Snježana – Najbar-Agičić, Magdalena – Rendulić, Ivica – Agičić, Damir, 2010: *Povijest 8, radna bilježnica*, 4. izdanje, Profil, Zagreb.
- Matanić, Tina – Rajković, Toni, 2009: *Povijest 5, udžbenik*, 3. izdanje, Profil, Zagreb.
- Matanić, Tina – Rajković, Toni, 2010: *Povijest 5, radna bilježnica*, 4. izdanje, Profil, Zagreb.

Đurđa Knežević

FEMME FATALE WITH FIVE CHILDREN.
AN ANALYSIS OF PRIMARY SCHOOL HISTORY TEXTBOOKS
FROM THE GENDER PERSPECTIVE

Summary

This analysis of textbooks and working material is based on documents determining the curriculum standards and plans and the programme for primary schools of the Ministry of science, education and sport, as well as the UN conventions regarding the abolishment of all forms of discrimination of women. Covered by the analysis are the textbooks approved by the Ministry of science, education and sport. As focal points of the paper's subject matter and the centres of analysis, six aspects have been singled out: 1) contextualisation of women (individually or as social groups) in the thematic (textbook) framework, integration into the contents or mere addition of separate parts to the textbook whole, 2) lack of specific material pertaining to the equality of the sexes, 3) so-called women contents or subjects (housekeeping, female beauty, fashion), 4) wives, widows, mothers, sisters... of illustrious husbands, sons, brothers, 5) important women – inclusion or ignoring of eminent women – rulers, scientists, artists, 6) successful examples – entire textbooks or some individual solutions.

The analysis shows that only a small part of the textbooks and working material successfully integrates contents relating to women in such a way as to portray them uninfluenced by stereotypes. Further, the textbook authors had major problems with incorporating material dealing with women into historical events as a whole. Women and their activities, even the ones perceived as "male", as still merely added to history. Neglect or complete absence of cer-

tain great historical subjects has also been noted, e.g. of matriarchate/matrilineality and the subsequent development of the patriarchy. All authors found it much easier to portray women separately, either individually or as social groups, though the latter has, in general, been less successful than the former (important women, rulers, scientists, artists). Their position in various times is almost without exception described by the phrase “women remain at home, they cook, they look after the children, they have no rights...” with some variations in detail, but not in the essentials.

Keywords: stereotypes, gender, equality of the sexes, discrimination, education

Kontakt: **Đurđa Knežević**, Pod makinu 5, 21423 Nerežišća.

E-mail: djurdjak52@gmail.com